

be nabavljao viši društveni sloj. Njihov uvoz opao je nakon 1416. kada su Dubrovčani pokrenuli svoju manufakturnu proizvodnju tkanina. Spomenuti opsežni trgovački poslovi su po Spremiću pridonijeli da se i na tlu srpske države razvije kreditna trgovina i upotreba mjenica.

Iseljavanje s područja srpske države u Veneciju bilo je oduvijek prisutno, ali se zbog osmanskih osvajanja pojačalo u 15. stoljeću. Spremić je naznačio da je samo mali broj ovih doseljenika uspio steći znatniji imetak. Među njima je istaknuto mjesto pripadalo Božidaru Vukoviću, porijeklom iz okoline Podgorice, koji je od 1519. otpočeo u Veneciji štampati srpske bogoslužne knjige distribuirajući ih širom Balkana. S manjim uspjehom taj posao je nastavio i njegov sin Vincenco za koga Spremić ističe da je svoje porijeklo povezivao uz Vuka Brankovića, oca despota Đurđa. Boravak Mlečana u Srbiji bio je pak obično privremen.

Svoja završna razmatranja Spremić je iznio u *Epilogu* (275-278). Najprije je konstatirao različitosti između Srbije i Venecije u srednjem vijeku, a zatim je podcrtao da su dvije države prvenstveno bile povezane privredno zahvaljujući trgovini srebrom. Za ovim zaključkom slijedi sažetak na talijanskom jeziku (279-286), *Odabrana bibliografija* (287-316), *Registar geografskih pojmova* (317-323), *Registar ličnih imena* (325-336) te podaci *O autoru* (337-338). Potrebno je napomenuti da osnovni tekst nije opskrbljen bilješkama, budući da je namjera autora bila da knjiga dopre do šireg kruga čitatelja.

Sinteza Momčila Spremića *Srbija i Venecija (VI–XVI vek)* donosi dobro strukturiran i znanstveno osnovan pregled odnosa te dvije države u srednjem vijeku. Može se reći da je autor s pravom istakao promet plemenitim metalima kao ključan faktor koji je povezivao Srbiju s Republikom sv. Marka. Određeni nedostatak knjige predstavlja činjenica da knjiga nije opremljena povijesnim kartama koje bi čitateljima približile krajeve u kojima su se odvijali sukobi između dvije strane. Poput autora, nadamo se da će ova knjiga biti novi pokretač proučavanjima srpsko-mletačkih veza u srednjem vijeku.

Miloš Ivanović

Mária Vargha, *Hoards, grave goods, jewellery. Objects in hoards and in burial contexts during the Mongol invasion of Central-Eastern Europe*, Archaeolingua Central European Archaeological Heritage Series, Archeopress, Oxford 2015., 95 str.

Izdavačka kuća Archeopress je ove godine objavila knjigu Márie Varghe *Hoards, grave goods, jewellery. Objects in hoards and in burial contexts during the Mongol invasion of Central-Eastern Europe*. Glavna tema knjige su nakit i djelovi nošnje korišteni u 12. i 13. stoljeću u Mađarskoj. Ona je rezultat autoričina dugogodišnjeg rada na ovoj temi. Rezultate istraživanja srednjovjekovnog groblja na arheološkom nalazištu Kána obradila je u prvoj magistarskoj radnji na EL-TE sveučilištu *Kána falu templom körüli temetője* [Groblje oko crkve sela Kána]. Zatim je uslijedila daljnja razrada u drugoj magistarskoj radnji *Dress accessories and jewellery from twelfth and thirteenth century Hungary. Typochronology and social-economic interpretation based on finds from Kána village* na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti. Obje radnje su bile baza za daljnje istraživanje koje je rezultiralo ovom knjigom.

Budući da nakit razvijenog srednjeg vijeka (zbog razloga objašnjenih u knjizi) nije nikad zadobio pažnju istraživača kao onaj iz ranijih razdoblja, studija Márie Varge je važan doprinos ovoj temi te će zasigurno će biti zanimljiva arheolozima koji se bave dotičnim periodom. No, vrijednost knjige nije samo u objavljenom materijalu i njegovom tipokronološkoj analizi, već i u inovativnoj i kompleksnoj metodologiji kojom autorica pristupa temi. Ona arheološke nalaze stavlja u širi kontekst, preispitujući vezu materijalnih nalaza i društvene stratifikacije te kako i do koje mjere materijalni ostaci mogu donijeti nova saznanja o modi, ekonomskim odnosima i drugim aspektima srednjeg vijeka. Ova knjiga, zapravo, kako autorica kaže – preispituje odnos ljudi i njihova blaga. Samim time, bit će zanimljiva i drugim medievistima, ne samo arheolozima.

Osnova rada su dvije važne i, po svom obimu, jedinstvene vrste nalaza. Prvi su nalazi nađeni na arheološkom nalazištu Kána, smještenom u jedanaestom okrugu Budimpešte. Tijekom zaštitnih istraživanja, u razdoblju od 2003.-2005. istraženo je cijelo srednjovjekovno naselje (s oko 200 kuća i brojnim drugim naseobinskim objektima) te cijelo groblje (s oko 1.100 grobova) te crkvom. Ovo naselje je pripadalo obližnjoj opatiji, koja je već prije istražena. Naselje, groblje i crkva su datirani u drugu trećinu 12. stoljeća i najvjerojatnije napušteni do kraja 13. stoljeća. Po svom obimu istraživanje u Káni nadmašilo je sva prethodna istraživanja u Mađarskoj, i šire. Mogućnost istraživanja cijelog naselja i groblja je nevjerojatno sretna okolnost, rijetko kad izvediva.

Druga važna skupina nalaza su ostave zakopane tijekom 1241. i 1242., u vremenu Mongolske provale, od kojih je do sada zabilježeno 88 (prema Csabi Tóthu, iako taj broj, prema nekim drugim istraživačima može biti i veći). Toliki broj nalaza koji se može datirati u konkretnu godinu je isto tako jedinstvena okolnost i u europskim razmjerima. Treba naglasiti da većina ovih ostava sadrži nalaze novaca, a u oko dvadeset i šest je nađen i nakit.

Knjiga je podjeljena na uvod, tri poglavlja s više potpoglavlja te zaključak. Svemu prethodi predgovor koji je napisao Thomas Kühnreiber (*Preface*, V) te zahvale autorice ljudima koji su pomogli u istraživanju i izradi knjige (*Acknowledgements*, 1). Tekst knjige je popraćen s 56 ilustracija – fotografijama arheoloških nalazišta i različitog materijala, crtežima nalaza, kartama te vizualnim prikazima vremenskog trajanja različitih vrsta nakita koje su predmet analize koje je izradila autorica.

U uvodnom djelu (3-5) objašnjena je metodološka problematika rada te različita prirodna nalaza u različitom kontekstu. Nalazi pohranjeni u ostavama, stavljeni u grobove kao nakit ili dijelovi odjeće pokojnika te oni nađeni u naseljima razlikuju se po prvotnoj namjeri njihova postavljanja ili bacanja i gubljenja (u slučaju naselja) i s tim na umu im se treba pristupiti. Usporedba nalaza iz različitih konteksta omogućava bolje razumijevanje njihove upotrebe i prvotne vrijednosti te je ujedno bitna za samu dataciju proizvodnje i razdoblje upotrebe određenih artefakata. Nadalje, autorica uvodi čitatelja u glavne izvore za daljnji rad – ostave iz razdoblja Mongolske provale, nalaze iz naselja i groblja istraženih u Káni te ostalih suvremenih groblja i naselja.

Prvo poglavlje, *Jewellery of the High Middle Ages: Problems with research* (7-29), započinje pregledom prijašnjeg istraživanja Bjelobrdske kulture te pokazuje kako su debate o istoj utjecale te su na neki način i odgovorne za pogrešno datiranje nakita razvijenog srednjeg vijeka. Autorica nudi novi pristup ovom problem. S bazom u čvrsto stratificiranim fazama groblja u Káni usporedit će se nalazi s drugih groblja, naselja te iz ostava. Istovremeno, velik broj ostava nastalih tijekom Mongolske provale nudi mogućnost uvida u nakit koji je bio u modi ili je smatran vrijednim 1241./1242. godine. Nadalje, u ovom poglavlju bitne stvari koje će se koristiti u daljnjem radu su detaljnije objašnjene: stanje istraživanja Káne, ostave i njihova prostorna distribucija, groblja oko crkvi te naselja uništena od strane Mongola. U Mađarskoj je, naime, ponajviše zahvaljujući zaštitnim istraživanjima na trasama autocesta otkriveno više takvih nalazišta, koja nakon uništenja nisu obnovljena. Ona su vrijedan izvor za kronološka istraživanja, budući, da kao i ostave, omogućavaju preciznije datacije.

U drugom poglavlju, naslovljenom *Typochronology of the Finds* (31-63), nakon osvrta na groblje u Káni te objašnjenje faza groblja i metodologije kojom se pristupilo razradi tih faza, analiziraju se nalaze iz Káne (uključeni su nalazi i s groblja i iz naselja). To su: razne varijante karičica, prstenja, broševa, igli, dugmadi, pojasne kopče, aplikе, te privjesak u obliku križa. Uspoređeni su s komparativnim nalazima s ostalih nalazišta (groblja, ostava, naselja). Usporedba groblja s istovremenim naseljima i ostavama pokazala je da su predmeti u grobovima često najmanje desetljećima stariji od onog što se može smatrati istovremenom modom. Vjerojatno su bili dio obiteljske baštine. Ova analiza je važna jer pokazuje kako datiranje ne-

ke arheološke strukture (ovdje konkretno groba) samo prema nalazu u njem, bez detaljnije kontekstualizacije i bez uzimajući u obzir onog što bi se moglo nazvati "život predmeta" može dovesti do potpuno pogrešne datacije. No, autorica naglašava da će biti potrebno više takvih detaljnijih analiza da bi se ovo moglo prihvatiti kao opće pravilo. Naglašava da je slika u Slovačkoj drugačija, uz napomenu da su ovakva istraživanja u Slovačkoj izrazito napredna. Tamo je analizirano više grobova iz ovog perioda a istovremeno ti su grobovi sadržavali i više nakita i više novaca, što naravno olakšava dataciju. Za razliku od slučaja obrađenog u Káni, slovačka groblja pokazuju da je većina predmeta nađenih u grobovima istovremena modrenom vremenu njihove upotrebe. Ovo sve može upućivati na regionalne razlike u pogrebnim običajima.

Treće poglavlje, *The Material Culture of Hoards: A Socio-Economic Interpretation* (65-86), ispituje vezu između nalaza iz ostava i određenih društvenih slojeva zabilježenih u pisanim izvorima. Izvori svjedoče o kompleksnoj društvenoj stratifikaciji srednjovjekovne Mađarske, no termini se ne koriste uvijek dosljedno. Uz to, izvori poput legende o svetoj Margareti, svjedoče da su i sami onovremeni ljudi imali različito shvaćanje o svom ekonomskom statusu, tj. bogatstvu, iako su potjecali iz iste obitelji. Pitanje je do koje mjere arheološki nalazi mogu pomoći u našem shvaćanju ove kompleksne teme. Oni se ponekad mogu poistovjetiti s određenom socijalnom grupacijom, no, naglašava autorica, s velikim oprezom. Nakon upoznavanja čitaoca s mišljenjima prethodnih najznačajnijih istraživača dotične teme, Nándora Parádija i Károlya Mesterházyja, Mária Vargha pristupa daljnjoj analizi i pokušava vidjeti da li se kakvi detaljniji podaci mogu izvući iz analize ostava. Umjesto stavljanja naglaska na novac kao što se to tradicionalno radilo, ispituje vrijednost određenog reprezentativnog broja ostava na osnovi vrijednosti nakita. Zaključuje da, iako je opće mišljenje da su ostave pripadale najvišim članovima seoskog društva generalno točno, donekle je moguća i daljnja podjela. Ostave koje sadrže veliku količinu novca i najreprezentativniji, a time i najskuplji nakit, najvjerojatnije su pripadale najimućnijim pojedincima. No, ostale manje ostave koje ne sadrže veliku količinu nakita, a onaj koji je prisutan je tipičan nakit tog razdoblja, upućuju na opću modu koja je bila dostupna ljudima iz različitih društvenih skupina. Zaključuje da se kompleksna socijalna stratifikacija iz povijesnih izvorima ne reflektira na tako složen način u materijalnim ostacima ostava.

Posebno je interesantna analiza ostava željeznih predmeta (oruđa), koje su često zanemarene jer su manje atraktivne od nakita. Njihovo postojanje može govoriti ne samo o profesiji osobe koja ih je ostavila, već i o važnosti oruđa te kolika je bila stvarna vrijednost tih predmeta onovremenim ljudima. Autorica zaključuje – izgleda veća nego bi se moglo očekivati. Na kraju, u ovom poglavlju su kratko raspravljena još dva aspekta koja imaju veze s mogućnošću reflektiranja društvene situacije u arheološkim nalazima. Prvi se odnosi na groblja a drugi na naselja. Uvriježeno je mišljenje kako položaj grob reflektira socijalni status pokojnika – blizina Crkvi se smatra znakom višeg statusa. Primjer Káne pokazuje odstupanje od ovog mišljenja. Grobovi obloženi kamenom (koji su znak višeg statusa) nisu posloženi oko Crkve već raštrkani, bez nekog reda. Također, većina grobova u kojima je nađen nakit nije bila obložena kamenom što dovodi opet u pitanje vezu nakita nađenog u grobu sa statusom pokopane osobe. Što se naselja tiče, analiza organizacije naselja mogla bi potencijalno biti moguća izvor za uočavanje socijalne diferencijacije. No, brojna istraživanja su pokazala da u naseljima 10.-13. stoljeća nema razlike u njihovoj organizaciji. Čini se da ona počinje biti vidljiva u četrnaestom stoljeću, kada pojava sofisticiranijih kuća ukazuje na socijalnu diferencijaciju koja se je do tog vremena pojavila. Knjiga završava zaključkom (87) u kojem su ukratko sažeti svi bitni rezultati ove studije.

Studija Márije Varghe je vrijedan i originalan doprinos istraživanju mode, vrste i upotrebe nakita i dijelova nošnje razvijenog srednjeg vijeka te njihove kronologije na području sred-

njovjekovne Ugarske. Istovremeno je interesantno istraživanje, na konkretnim primjerima, odnosa društvene stratifikacije posvjedočene u povijanim izvorima i materijalne kulture. Autorica je donijela niz novih podataka te na inovativan način pristupila već poznatim podacima. Otvorila je ujedno i brojna nova pitanja koja upućuju na važnost sistematskog istraživanja groblja i ostava s konstantnim pitanjem o širem kontekstu koje istraživači trebaju imati na umu. Iako rezultate mađarskih arheoloških istraživanja ne možemo preslikavati na naše područje, zbog sličnog geografskog i društvenog uređenja oni su uvijek zanimljivi i za naša istraživanja. U tom smislu, uz samu vrijednost i novine koje ova studija donosi može se istaći i još jedna korisna stvar. Jezična barijera uglavnom otežava praćenje mađarske literature, te nam izvještaji i publikacije, posebno ako se radi o manjim istraživanjima često ostaju nepoznati.

Nikolina Antonić

Gábor Barabás, *A Pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét* [Papinstvo i Ugarska u prvoj polovini 13. stoljeća. Papinski utjecaj – suradnja – sukob], *Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi*, sv. 5, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, Pécs 2015., 354 str.

Gábor Barabás je mladi mađarski povjesničar i znanstveni suradnik na Sveučilištu u Peču, gdje radi kao istraživač na projektu "Papinski poslanici u Ugarskoj između 11. i 13. stoljeća – on-line baza podataka" Mađarskog fonda za znanstvena istraživanja, koji vodi Gergely Kiss. Barabás je bio doktorand Sveučilišta u Peču i Sveučilišta u Erlangen-Nürnbergu između 2009. i 2013., te je u Nürnbergu 2013. obranio svoju doktorsku disertaciju o odnosima između Ugarske i papinstva između 1198. i 1241. godine. U 2014., Barabás je izdao i prerađenu verziju svoje disertacije na njemačkom u Beču, a godinu dana kasnije objavljena je i na mađarskom pod gornjim naslovom.

Kako i sam naslov govori, Barabáseva knjiga pokriva razdoblje između početka pontifikata pape Inocenta III. (1198.) do smrti pape Grgura IX. (1241.). To je razdoblje gotovo istovjetno sa solidno istraženim razdobljem ugarske povijesti između krunidbe kralja Emerika (1197.) i mongolske invazije 1241. godine. Knjiga uključuje predgovor (7) i uvod (9-23), u kojem autor opisuje svoje ciljeve, metodologiju, izvore i pregled prethodne historiografije o tom pitanju. U tom je uvodu autor najavio da želi analizirati namjere papinstva u vezi s formiranjem homogene kršćanske Europe i svojim oblikovanjem u nezavisan politički identitet i njegovim odnosima s Ugarskom u promatranom razdoblju. Barabás također iznosi da je njegovo istraživanje utemeljeno na dvije skupine izvora. Prvo, on se bavio s papinskim registrima istraživnog razdoblja, a koristio je i druge papinske isprave koje se mogu povezati s raspravljanim pitanjem. Nasuprot tome, druga skupina izvora pokriva one isprave koje su o toj temi izdane u Ugarskoj. Uz te dvije grupe, Barabás je analizirao i narativne izvore ugarske provenijencije.

Nakon uvoda, glavni dio knjige podijeljen je u dva velika poglavlja. Prvo, pod naslovom *Odnosi između papinstva i Ugarske i različite pojave utjecaja Svete Stolice* (23-125), analizira najizraavnije oruđe kojim je papinstvo provodilo svoje ciljeve oblikovanja homogene kršćanske Europe. U tom poglavlju Barabás prvo obrađuje papinske legatske prve polovine 13. stoljeća (25-44). Zaključuje kako su papinski legatski bili najizraavniji predstavnici papinskih ambicija, koji su omogućavali održavanje relativno jakog odnosa između Rima i perifernih područja europskog kršćanstva. Dodaje kako razvoj te ustanove nije završen do sredine 13. stoljeća, te kako je upotreba termina koje se tiču različitih vrsta papinskih poslanika bila nejasna tijekom čitavog razdoblja. Drugi dio poglavlja bavi se delegiranim papinskim vlašću i kanonskim pravom u Ugarskoj (44-70). Prema Barabásu, ti instituti razvijali su se po istim obrasci-